

Віталій ЧОРНИЙ

доктор філософських наук, професор
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>
Електронна пошта: chvs15@ukr.net

Сергій ІВАНЕНКО

доктор філософії
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6382-040X>
Електронна пошта: ivanosergij888@gmail.com

**РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ
У ЗАПОБІГАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
(ЗА ІСТОРИЧНИМ ДОСВІДОМ ПРОВІДНИХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН)**

У статті аналізуються події соціальних революцій XVII–XVIII ст. в Англії і Франції та заходи щодо стабілізації обстановки у тогочасних суспільствах. Визначено, що Англійська та Французька революції відіграли важливу роль у становленні держави нового типу, стали серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, що залишилася від попередніх часів. Зазначені революції руйнували застарілі соціальні відносини, утворювали сприятливі умови для модернізації суспільства. Від розмаху і рішучості революції залежали не лише її безпосередні кінцеві результати, а й увесь наступний соціально-економічний і політичний розвиток європейської спільноти. З'ясовано, що надзвичайно потужну роль під час зазначених революцій відіграли збройні сили, які, здійснивши військово-політичні інтервенції, зупинили соціальну дезорганізацію суспільств та домоглися соціальної стабілізації.

Встановлено, що Англія та Франція після успішних соціальних революцій здійснили ефективну модернізацію суспільств і перейшли до розряду індустріально розвинених країн регіону та світу. Спираючись на вищезазначене, обґрунтовано доктринальні засади, на яких має будуватися сучасна українська держава. Вони спрямовані на формування спільноти заможних, самодостатніх громадян з розвиненим почуттям гідності та оптимізму, а це, у свою чергу, код до переозавантаження та нового шляху творення Великої України.

Ключові слова: соціальна революція, російсько-українська війна, досвід, військово-професійна компетентність, стабілізація.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала каталізатором низки політичних процесів, що торкнулися не тільки сучасного українського суспільства, а й світових процесів загалом. По-перше, російська федерація поставила під сумнів непорушність кордонів, встановлених після Другої світової війни. По-друге, спробувала розхитати єдність Західної цивілізації і, зрештою, спровокувала українську національну револю-

цію. Стало очевидним, що Україна після проголошення незалежності, перебувала у постійній соціальній кризі, що посилювалася режимом олігархічної демократії і могла призвести до соціальної дезорганізації.

Відтак, проблема потребувала вирішення. Напрацювання вітчизняних та іноземних політиків і науковців за роки незалежності виявилися недосконалими та неприйнятними для постколо-

ніального суспільства, яке після століть бездержавності потребувало модернізації. Водночас, в українській суспільно-політичній думці відсутня конструктивна традиція аналізу та застосування досвіду інших країн, які пережили подібні соціальні пертурбації. Зважаючи на те, що країни перебувають на різних щаблях розвитку, то й досвід необхідно використовувати відповідний. Саме таким, нашу думку, є досвід стабілізації соціально дезорганізованих суспільств Англії і Франції у XVII–XVIII століттях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливу роль у становленні держави нового типу відіграли Англійська (XVII ст.) та Французька (XVIII ст.) революції, що стали серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, котра залишилася від попередніх часів. Зазначені революції руйнували застарілі соціальні відносини, утворювали сприятливі умови для модернізації суспільства. Від розмаху і рішучості революції залежали не лише її безпосередні кінцеві результати, а й увесь наступний соціально-економічний і політичний розвиток держав.

Відтак, європейські держави нового типу є продуктом небувалого соціального потрясіння, що призвело до радикальних (насиленницьких) змін попереднього соціально-політичного та соціально-економічного ладу і системи цінностей – соціальних катастроф у формі революції. Соціальні революції, що стали безпосереднім надбанням початку нової ери, відбувалися у різних державах і у різні епохи. Найпершою до ери соціальних потрясінь вступила Західна цивілізація, проте, залежно від ступеня визрівання достатніх умов зазначений процес проходив нерівномірно і тривав кілька сторіч (Павлів, А. 2011).

Зазначеним соціальним явищам присвячена велика кількість публікацій, серед яких відзначимо працю М. Барга «Велика англійська революція у портретах її діячів» (Барг, М. А. 1991). Зазначене дослідження написано у жанрі політичних біографій, воно містить історичні портрети найвидатніших діячів революції – Олівера Кромвеля, Джона Лільберна, Джерарда Вінстенлі. Ще один портрет – «портрет часу» – викладений у книзі: панорама соціально-економічного та політичного розвитку Європи, і особливо Великої Британії, що дає змогу глибше зрозуміти людську драму в епоху революції.

На сьогодні актуальною, як ніколи, залишається історична монографія Е. Тарле «Наполеон» (Тарле, Е. В. 1993). Монографію відрізня-

ють багатство фактичного матеріалу, глибина дослідження, чудовий літературний стиль. Автор створив яскраву картину життя першого французького імператора – Наполеона Бонапарта, охарактеризував його як людину, історичного діяча, полководця. Біографія Наполеона розгортається на тлі Французької революції, що була зразком найбільш радикального соціального перевороту. Вона рішуче вирішила проблеми, що стояли перед нею, завдала нищівного удару по основах віджилого соціального ладу. Водночас Французька революція стала класичним прикладом завершеного соціального перевороту.

У сучасних наукових дослідженнях, таких як «Французька революція 1789–1794 років» (Матвєєва, Т. Ю. 2017) і «Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу» (Павлів, А. 2011), недостатньо уваги приділено ролі збройних сил під час стабілізації соціально дезорганізованих суспільств, а згодом й у модернізації держави. При цьому варто відзначити, що А. Павлів, спираючись на дослідження П. Сорокіна (Сорокин, П. А. 2008), доводить, що кожен революційний період обов'язково розпадається на дві стадії, нерозривно пов'язані між собою (Павлів, А. 2011). Зокрема він зазначає, що «реакція» на соціальну кризу не є феноменом, який перебуває поза межами революції, а є її органічною складовою, тобто другою стадією. Виникнення диктатури не означає занепад соціальної революції, а свідчить про її перехід до другої стадії – стадії «реакції» або «приборкання», проте, аж ніяк не її завершення. «Тільки тоді, коли “реакція” закінчується, коли суспільство вступає до фази своєї нормальної еволюції, лише тоді можна вважати, що революція закінчена» (Павлів, А. 2011). Саме тому, підсумовує автор, до термінів протікання соціальних катаклізмів доцільно включати періоди диктатур: в Англії – О. Кромвеля (1653–1658 рр.), Франції – Наполеона Бонапарта (1799–1814 рр., 1815 р. – «сто днів»). «Кожен із цих диктаторів був тісно пов'язаний з радикальними революціонерами: О. Кромвель – із лівими індепендентами, сектантами, Наполеон – із якобінцями» (Павлів, А. 2011).

Зважаючи на вищезазначене, **метою статті** є аналіз заходів щодо стабілізації обстановки у суспільствах Англії і Франції під час соціальних революцій XVII–XVIII ст., що розгорталися на тлі воєн, котрі вели зазначені країни задля збереження територіальної цілісності і суверенітету та реформування їхніх збройних сил в умовах ведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Важливою подією XVII ст. вважається соціальна революція в Англії. Це був насправді величний період в історії англійського суспільства, що збагатив скарбницю світового історичного досвіду. З цього «скарбу» черпали історичні уроки мислителі наступних поколінь не лише в Англії, а й далеко за її кордонами. Їх використовували видатні діячі європейського Просвітництва, творці Конституції США, учасники Революційного конвенту часів Французької революції. Як перше соціальне потрясіння європейського розмаху, що проголосило політичні принципи нового суспільства, тогочасна «Велика революція» в Англії значно більшою мірою виражала потреби Європи, аніж самої Англійської держави. При цьому доречно відзначити, що Англія не була її найрозвиненішою складовою у чисто економічному плані. Проте саме таким був типологічний зміст цієї революції у низці соціальних революцій, що передували їй і слідували за нею (Барг, М. А. 1991, с. 5).

Збройні сили стали однією з рушійних сил Англійської революції, відігравши вирішальну роль у встановленні нового соціального та політичного порядку в англійському соціумі. На початку соціально-економічної та політичної кризи проблемою правління першого Стюарта, який, як і королі Франції, претендував на «абсолютну владу», була відсутність централізованого бюрократичного апарату та постійної військової організації у формі збройних сил, що фінансувалася б за рахунок держави. Англо-шотландська війна, що розпочалася дещо пізніше, стала першим серйозним викликом англійському абсолютизму. Коли у 1639 р. шотландські збройні формування увійшли у північні графства Англії, військова перевага шотландських збройних сил над армією Карла I стала очевидною. Причиною такого становища була не тільки наявність у шотландських збройних силах досвідчених полководців, які набули досвіду у бойовищах Тридцятилітньої війни, а й непридатність нашвидкуруч зібраної, погано оснащеної та низько оплачуваної англійської армії. Друга «єпископська війна» з шотландцями скінчилася принизливою поразкою роялістських сил, після чого шотландці захопили Ньюкасл-на-Тайні і навколишні північно-східні землі Англії. Із загостренням соціальної кризи парламент оголосив про набір ополченців і, фактично всупереч повноваженням короля, створив власну військову організацію та призначив командувача. У відповідь, 22 серпня 1642 р. король оголосив війну парламенту. Таким чином, почалася грома-

дянська війна, під час якої блискуче проявився лідерський талант Олівера Кромвеля.

Після перших поразок збройних сил парламенту, за пропозицією О. Кромвеля законодавчий орган розпочав реформування своєї військової організації, дозволивши представникам нижчих прошарків обіймати вищі командні посади. Солдати, сержанти та офіцери почали одержувати грошове утримання, водночас удосконалювалося їхнє спорядження і озброєння. Ініціюючи назрілі військові реформи, О. Кромвель наголошував, що законодавчому органу необхідні не найманці, які часто бунтували, перетворювалися на ватаги розбійників і взагалі були байдужі до справи, за яку вони воювали, а військовослужбовці, які ризикували життям свідомо, за свої переконання, що надавало б їм мужності та психологічної стійкості. «Ваші війська (тобто парламентські), – підкреслював він, – здебільшого складаються зі старих вироджених найманців, п'яниць тощо, а в їхніх військах (тобто королівських військах) є сини дворян, молодші сини та багаті люди: хіба такі нікчемні люди низького статусу можуть протистояти джентльменам, наділений честю, відвагою та рішучістю... Ви маєте вербувати людей такого морального стану, щоб він дозволив їм поводитися як джентльмени, інакше, я впевнений, ви знову зазнаєте поразки» (Юровская, Е. Е. 1990, с. 13).

Саме такі засади використовував О. Кромвель, набираючи охочих до своїх військ, підшуковуючи «людей духу» – «божих ратників». Проповідник Р. Бакстер так описав зазначені підходи до відбору майбутніх військовиків: «Він особливо дбав про те, щоб вербувати до своїх формувань релігійних людей. Ці люди мали більше розуміння, ніж звичайні військовики, і, відтак, краще розуміли важливість і наслідки війни. Вони воювали не за кошти, а в ім'я того, що вони вважали своєю метою, тобто загальне благо» (Барг, М. А. 1991, с. 269).

У воїнах О. Кромвель цінував такі якості, як самовідданість, професіоналізм, патріотизм, правдивість та мужність, і всіляко намагався захистити їх від переслідувань. Так, зокрема коли у січні 1644 р., будучи генерал-лейтенантом, заступником командувача армією Східної асоціації, він дізнався про вчинок генерала Кроуфорда, який звільнив зі збройних сил військовика у званні підполковника, мотивуючи це тим, що той анабаптист, О. Кромвель написав «ініціативному» генералу: «Припустімо, що він справді такий, чи це робить його непридатним для служби соціуму?... Сер, держава, обираючи людей для служби

собі, не звертає уваги на їхні (приватні) погляди, якщо вони прагнуть служити їй вірно – цього достатньо» (Барг, М. А. 1991, с. 172).

Відтак, у результаті реформ було створено нові регулярні збройні сили, що фінансувалися з державних джерел. Це були збройні сили «нового зразка» або «нової моделі». Особливістю цих збройних сил була відмова від традиційного принципу, згідно з яким тільки «джентльмен» міг претендувати на посаду офіцера. Не дарма у цих збройних силах сформувалася ціла група талановитих воєначальників із низів. «Нова модель» складалася здебільшого із селян і міщан, об'єднаних суворою військовою дисципліною та пристрасним бажанням переможно закінчити війну. Шотландський воєначальник Леслі, який мав за плечима досвід Тридцятилітньої війни, відзивався про них так: «Європа ніколи не знала кращих солдатів» (Барг, М. А. 1991, с. 179).

Військові досягнення О. Кромвеля, що проявилися невдовзі після проведених реформ, вражали уяву сучасників і його біографів: адже ці досягнення належали людині, абсолютно позбавленій військового досвіду, не те що полководця, а й просто рядового солдата. Після року відкритої ворожнечі між королем і парламентом О. Кромвель, який взагалі не мав уявлень про воєнне мистецтво, піднявся з позиції командира кавалерійського підрозділу до генерал-лейтенанта армії Східної асоціації. Швидкість, із якою він відкривав та засвоював закони війни, вражала уяву його сучасників. На нашу думку, причина такого стрімкого зростання військової кар'єри О. Кромвеля полягала у його здатності з самого початку розкрити найглибшу таємницю будь-якої війни: її можна виграти, лише перетворивши на війну справді народну. Другий висновок, до якого дійшов О. Кромвель під час Першої та Другої громадянських війн, стосувався головного знаряддя війни – збройних сил. Він усвідомлював їхню важливість та місце у соціумі, їхні безмежні можливості щодо підкорення верхівки влади.

По закінченню Першої громадянської війни між парламентом і збройними силами виникли політичні розбіжності, внаслідок чого парламент зробив спробу розпустити збройні сили. Більшість солдатів, сержантів і частина офіцерів вирішили не виконувати наказ про розпуск збройних сил. Для здійснення спільних дій на захист власних інтересів військовики обрали у кожному полку по два представники – так званих агітаторів. Опісля була створена армійська рада, що складалася зі старших офіцерів і агітаторів від кожного

полку. У зазначеній суперечності О. Кромвель як депутат парламенту обрав збройні сили. Так, у листі до полковника Р. Геммонда він запитував: «Хіба армія не є законною владою, покликаною чинити опір і боротися з королем на засадах принципів, проголошених (парламентом)?» (Барг, М. А. 1991, с. 201).

Наступним кроком збройних сил у боротьбі з парламентом стала так звана «прайдова чистка», під час якої військовий підрозділ під керівництвом полковника Прайда, який, до речі, теж походив із нижчих прошарків, перекрив входи та виходи із законодавчого органу і за задалегідь підготовленими списками затримував депутатів, відомих своїм ворожим ставленням до збройних сил (одних відправляли додому, інших – до тюрми). Загальна кількість затриманих депутатів становила 140 осіб. У результаті «прайдової чистки» О. Кромвель отримав переважну більшість у законодавчому органі. Однак пізніше виявилось, що залишки парламенту (охвістя) не влаштували ані англійський соціум, ані самого генерала О. Кромвеля. 20 квітня 1652 р. він прибув до парламенту із загоном військовиків, і під час дебатів про закон стосовно виборів депутатів до законодавчого органу, який передбачав, що депутати Довгого парламенту не підлягають переобранню, О. Кромвель оголосив про розпуск парламенту. Опісля цього він наказав мушкетерам звільнити будівлю законодавчого органу. Спікеру Палати представників, який відмовився залишити своє місце, «поки його не змусять зробити це силою», «допоміг» офіцер, а мушкетери вивели решту депутатів. Наприкінці того ж дня те саме сталося й з Державною радою (Барг, М. А. 1991, с. 117–251).

Відтак, унаслідок військового перевороту в Англії постала військова диктатура. Ініціатива у політичному «облаштуванні» держави повністю перейшла до військовиків, на чолі з Ламбертом. Ухвалена Офіцерською радою конституція, відома як «Інструмент управління», мала на меті зосередження політичної влади в одних руках. Згідно з нею, 16 грудня 1653 р. О. Кромвель був проголошений правителем Англії, Шотландії та Ірландії. У державі була встановлена одноосібна система влади.

Згідно з «Інструментом управління», вища законодавча влада у державі була передана главі країни – Лорд-протектору разом із однопалатним парламентом, а вища виконавча влада – Лорд-протектору разом із Державною радою. Завдяки широті повноважень, зосереджених

у руках О. Кромвеля, йому зміг би позаздрити будь-який державець: він був верховним головнокомандувачем армії і флоту, розпоряджався фінансами і правосуддям, проводив зовнішню політику, зі схвалення Державної ради оголошував війну і укладав мир, призначав вищих посадових осіб. Урешті-решт, його укази, видані в перервах між сесіями парламенту, набували сили законодавчих актів. Місцеве ж управління було зосереджене у руках бойових генералів, які очолювали одинадцять областей і підпорядковувалися безпосередньо Лорд-протектору.

Зважаючи на вищезазначене, нагадаємо, що подібна система адміністративно-територіального устрою вже існувала в Україні за часів козащини. Головою держави був гетьман, який обирався на невизначений термін. Він мав верховну адміністративну, судову та військову владу, а також наділявся законодавчими повноваженнями та проводив зовнішню політику. Реальна влада перебувала у руках Генерального уряду на чолі з гетьманом. Підвалинами адміністративно-територіального устрою країни була структура козацького війська – полки і сотні. Кількість полків була непостійною: якщо у 1649 р. їх було шістнадцять, то у 1650 р. – уже двадцять. Керували полками полковники, яких обирали на полкових радах і затверджував гетьман. Полковники мали адміністративну, військову та судову владу над територіальною громадою полку. Сотенний уряд зосереджувався у сотенних містах, а влада перебувала у руках сотників, які виконували ті ж функції, що й полковники. Гарантом успішного будівництва та розвитку країни були збройні сили, що формувалися на організаційних засадах Запорозької Січі. Ядро збройних сил складала козацьке військо (реєстрове козацтво) та допоміжні сили (наймані полки, розвідка, артилерія тощо) (Нартов, В. В. 2006, с. 99–100).

Характеризуючи форму правління часів козащини, варто згадати величну постать українських національно-визвольних змагань Б. Хмельницького, якого знали за межами тогочасної української протодержави. Так, зокрема лідер англійської соціальної революції О. Кромвель «сприймав Богдана Хмельницького як генералісимуса війська України, володаря запорізьких козаків, винищувача польської шляхти» (Смолій, В. А. & Степанков, В. С. 1995, с. 6). А французький науковець Б. Шевальє знаходив багато спільних рис поміж двома визначними сучасниками. Різниця полягала в тому, що Б. Хмельницький був професійним військовим, який оволодів глибинами державно-

го управління, а О. Кромвель був цивільною особою, яка проникала до глибин військової справи.

Відтак, Англійська революція стала соціально-політичною подією, що завершилася знищенням монархії та встановленням республіканської форми правління. Рушійною силою Англійської революції стали реформовані збройні сили (збройні сили «нової моделі»), що відіграли вирішальну роль у стабілізації соціально-дезорганізованого суспільства та заклали підґрунтя нового соціально-економічного та політичного порядку. Хоча згодом старі політичні структури були відновлені, революція залишила настільки глибоку борозну в історії Англії, що реально зробила незворотним процес встановлення нових соціально-економічних і політичних відносин у ній самій і у Європі загалом. Тому політичні принципи, проголошені Англійською революцією, та досягнення англійських мислителів стали історичним надбанням новоєвропейської цивілізації та передвісником не менш епохальних подій.

Виходячи з вищезазначеного, XVIII ст., особливо його друга половина, виявилася надзвичайно насиченою подіями. У цьому столітті відбулося стільки змін, більшість із яких були безпрецедентні, що багато хто тоді й пізніше розглядали цей період людської історії як велику грань між минулим і сьогоденням. На їхню думку, це був справжній початок «сучасності». Озираючись назад, Алексіс де Токвіль, один із найвидатніших політичних і соціальних мислителів, не міг «знайти паралелі» в історії – «минуле перестало прояснювати майбутнє» (Бриггс, Э. & Клэвин, П. 2006, с. 1).

Французька революція, що виникла внаслідок суперечностей між розвитком ринкових відносин і застарілою соціально-економічною та політичною системою у державі, належить до подій, що радикально вплинули на хід історії (принаймні європейської). На думку К. Клаузевица: «Величезне значення Французької революції для зарубіжних держав полягає, вочевидь, не в нових засобах війни і новому погляді на її ведення, а в методах державного і адміністративного управління, що повністю змінилися, в характері урядування, становищі населення тощо» (Клаузевиц, К. 2003, с. 736).

Зовнішніми проявами соціальної кризи став занепад військової могутності Франції. Це продемонструвала, зокрема, втрата Канади і майже усіх колоній в Ост-Індії та програна Семирічна війна (1756–1763 рр.). Водночас, суперечка з Англією про колоніальну і морську першість надовго вирі-

шилася на користь Сполученого Королівства. Для розв'язання кризи, що виникла у державі, король був змушений скликати Генеральні стани, що не збиралися з 1614 року. Але це не принесло бажаних результатів. Після того як депутати третього стану проголосили себе Національними зборами, король вирішив розігнати їх силою, але парижани стали йому на заваді. Вони чинили опір королівським військовим формуванням, а 14 липня 1789 р. взяли штурмом Бастилію, що репрезентувала собою застарілу соціальну та політичну систему. Розпочався активний етап революції із її супутніми ознаками: нестабільністю, тероризмом, організаційним безладом, поглибленням економічної кризи тощо. Пізніше до внутрішніх проблем додалися й зовнішні: французька еміграція почала готуватися до інтервенції проти революційної Франції. Ця новина, а також спроба деяких політичних кіл, особливо жирондистів, використати війну для вирішення внутрішніх проблем соціуму і навіть для порятунку монархії, спонукали Людовіка XVI оголосити війну королю Угорщини та Богемії. Але після перших поразок, коли французькі військовики поводитися не зовсім як «озброєні місіонери», чого вимагали від них збуджені революцією громадяни, іноземні війська вступили на територію Франції.

У липні 1792 р. парламент звернувся до населення із закликом «Батьківщина в небезпеці», на який відгукнулися десятки сотень добровольців. 23 серпня 1793 р. Національний конвент запровадив загальну військову повинність, фактично заклавши підґрунтя для створення масової революційної армії. Завдяки цьому закону чисельність французьких збройних сил зросла до 800 тисяч осіб. При цьому варто зазначити, що з 1789 р. у Франції діяла Національна гвардія, створена на основі цивільного ополчення. Загальне керівництво збройними силами було покладене на Військове бюро Комітету громадського порятунку. Війська були очищені від зрадників революції, корупціонерів та симпатиків опозиції. У напружені дні березня 1793 р. був створений революційний трибунал і у війська, з метою мобілізації суспільства до війни, були послані віддані справі захисту батьківщини «representants-en-mission» (уповноважені або комісари Конвенту), які здійснювали інтенсивну суспільно-політичну агітацію. Бажання якомога швидше перетворити усіх французів на військовиків означало, що відтепер «élan» (порив) став ціннішим за військову дисципліну. Цьому настрою відповідав й новий національний гімн Франції – гімн братерства і вій-

ни, що вперше прозвучав на Рейні: «Aux armes, citoyens!» («До зброї, громадяни!») (Бриггс, Э. & Клэвин, П. 2006, с. 26).

Зазначені заходи сприяли досягненню позитивних результатів. Так, у вересні 1793 р. стався кардинальний перелом у війні – окупанти були зупинені. Наступного місяця революційні збройні сили розпочали контрнаступ на Австрію, Англію, Нідерланди та Пруссію. До січня 1794 р. французька територія була повністю очищена від окупантів, а бойові дії були перенесені за її кордони. Коаліція країн-окупантів зазнала нищівної поразки.

На хвилі зазначених війн на політичний олімп зійшов молодий і ще тоді маловідомий офіцер-артилерист Наполеон Бонапарт (1769–1821 рр.). Після приєднання до революції у віці двадцяти чотирьох років він отримав звання бригадного генерала за перемогу над англійцями та взяття Тулона. Під час правління Директорії, проявивши визначні військові здібності, Наполеон був призначений на посаду командувача армією. Вочевидь, відтоді він перебував у полоні двох пристрастей: війни і влади. Війна, тому що вона породжувала владу, і влада, тому що вона давала можливість розпочати наступну війну. На думку С. Тарле: «Війна була настільки його стихією, що коли він готував її або вів, завжди справляв враження людини, яка живе повним життям, дихає на повні груди...» (Тарле, Е. В. 1993, с. 297).

Відповідним чином Наполеон ставився й до війни як суспільно-політичного явища. Перемогти ворога, щоб нав'язати йому свою політичну волю, підпорядкувати його надовго, міцно, «назавжди», творити історію переможеної країни на свій розсуд, а якщо цього не вдається досягти відразу, то хоча б впливати на її історію – ось для чого, на думку Наполеона, потрібні війни. Перемога заради перемоги, тобто така, що не супроводжувалася прямою політичною вигодою, Наполеона не цікавила.

У 1799 р. французький соціум досяг такого стану, коли майже усі політичні сили втратили довіру. Казнокрадство, корупція, тероризм, хабарництво, кумівство, протекціонізм і бандитизм прокотилися Францією. Соціальна криза постійно загострювалася, загрожуючи перерости у соціальну дезорганізацію. Її підігрівали невдалі військові операції в Європі та Азії. У суспільстві визрівало усвідомлення, що вихід із такої ситуації був лише один – формування сильного уряду національної довіри, який міг би стабілізувати обстановку, покінчити з негативними явищами і,

врешті-решт, вивести державу із соціальної кризи. Генерал Наполеон розумів це, як ніхто інший. За його керівництва була ретельно спланована і організована політична змова з метою повалення Директорії із залученням збройних сил.

9 листопада 1799 р. відбулася військово-політична інтервенція, внаслідок якої була встановлена військова диктатура. Сценарій був абсолютно схожий на той, який колись розіграв О. Кромвель (недарма тодішня опозиція порівнювала Наполеона то з Юлієм Цезарем, то з О. Кромвелем). Наполеон по черзі увійшов до зали засідань, спочатку Ради старійшин, потім Ради п'ятисот, і намагався домовитися з депутатами про мирну передачу влади консулам, одним із яких був і він. Проте після того, як ці спроби провалилися, втрутилася армія.

Ось як зазначено подію описав у своїй знаменитій праці «Наполеон» уродженець України Є. Тарле: «Пролунав барабанний бій, і військовики, очолювані генералом Мюратом, швидкими кроками увірвалися до зали. ...поки гуркіт барабанів стрімко наближався до сесійної зали, серед депутатів лунали заклики вчинити опір та загинути на місці. Двері розчинилися, військовики зі зброєю наперевіс вдерлися до зали засідань; продовжуючи швидко пересуватися залом, але у різних напрямках, вони миттєво її очистили. Безупинний барабанний бій глушив усе, серед народних обранців почалася панічна втеча. Депутати тікали через двері, багато хто з них розчиняв або вибивав вікна і вистрибував на подвір'я. Вся ця сцена тривала від чотирьох до шести хвилин. Попередньо військовики отримали наказ не затримувати і не вбивати народних обранців. Члени Ради п'ятисот, які вибігали з дверей і вистрибували через вікна, опинилися серед військовиків, які з усіх сторін оточили палац. Гучний голос генерала Мюрата, який на мить заглушив барабанний бій, наказавши військовику: «Викиньте-но мені всю цю компанію геть!» (Foutez-moi tout ce monde dehors!), закарбувався в їхній свідомості не тільки в ці перші хвилини, а й, як відомо зі спогадів, не забувався багатьма з них протягом усього життя» (Тарле Е. В. 1993, с. 77–78).

Відтак, Франція опинилася під владою Бонапарта Наполеона, який повернув стабільність дезорганізованому суспільству та розпочав у ньому процес модернізації.

Знову спрацювала закономірність, яку підмітив ще Н. Макіавеллі: воєначальник, повернувшись переможцем із успішної війни, претендував на вищу політичну владу в країні. Удатний гене-

рал Наполеон не став винятком. Гете дуже влучно описав його ставлення до влади: для Наполеона влада була тим самим, що й музичний інструмент для великого музиканта. Він одразу використовував цей інструмент, щойно отримував його у своє розпорядження. Беззаперечно, що велетенська роль у цьому процесі належала збройним силам, що, з одного боку, є соціальною організацією суспільства, а з іншого – особливим органом держави. Наполеон це добре розумів, і навіть ставши імператором, він ніколи не приховував, що необмежену владу для нього здобули збройні сили.

Бути у всьому відданим лише своїм батальйонам, у всіх починаннях спиратися тільки на право сили – такою була не тільки філософія Наполеона, а й практичний підхід до політики. «Великі батальйони завжди праві» (Les gros bataillons ont toujours raison) – був одним із найулюблених висловів Наполеона. Великі батальйони 18 і 19 брюмера підкорили для нього Францію, як раніше вони під його орудою захопили Єгипет та Італію, а згодом майже всю Європу, відтак, ніхто, на його думку, не мав права вимагати від нього звіту або претендувати на частку влади, що належала йому (Тарле Е. В. 1993, с. 83).

Отже, військово-політична діяльність Бонапарта свідчить про те, що він став одним із найяскравіших прикладів об'єднання в одній постаті якостей державного діяча і військового лідера. Його політична діяльність була агресивною, як війна, яку він сприймав у незвичному для сучасників і нащадків значенні – не як останній шанс для досягнення мети, а як найважливіший елемент своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Основну роль під час цього процесу відігравали реформовані збройні сили, що стали локомотивом модернізації французького соціуму.

Висновки. У розвитку європейської цивілізації XVI–XVIII століття стали перехідною епохою від аграрного суспільства до індустріального. Революція в Англії (1640–1660 рр.) завершила пізні Середньовіччя і заклала початки нової історії. Змістом перехідної епохи стала ліквідація старих суспільних відносин і поява основних ознак індустріального суспільства, яке у результаті промислового перевороту в Англії та революції у Франції трансформувалося до системи, яка пізніше стала домінуючою в Європі та у світі загалом. У результаті цього Англія перетворилася на одну з найрозвиненіших країн світу, яку стали називати «майстерня світу».

Водночас Французька революція стала одним із найвидатніших соціальних явищ в історії

Франції та Європи загалом, оскільки спричинила докорінні зміни у французькому соціумі та суспільствах європейських держав того часу. Вона вважається основною переломною подією в історії західної цивілізації, оскільки це була епоха переходу від авторитаризму до епохи народовладдя та участі широких верств населення у житті європейських країн.

Надзвичайно потужну роль під час зазначених революцій відігравали збройні сили, які, здійснивши військово-політичні інтервенції, зупинили соціальну дезорганізацію суспільства, домоглися соціальної стабілізації, а згодом модернізації та розпочали агресивні війни, що можна охарактеризувати як прагнення до панування над світом. Так, в Англії за часів О. Кромвеля було закладено підґрунтя Британської імперії. Наполеон же ніколи не приховував свого бажання зробити французьку націю володарями світу.

Мовлячи про роль збройних сил та їхніх лідерів у відродженні держави, варто згадати й Т. Шевченка, який вважав, що остаточне визволення сплюндрованої української землі відбудеться тоді, коли «підростуть гетьмани» (Шевченко Т. Г. 2005, с. 142), коли «з новим і праведним законом» «ми діждемося Вашінгтона» (Шевченко, Т. Г. 2005, с. 350).

Які ж уроки може почерпнути для себе Україна з особливостей генезису Англії та Франції, які після успішних соціальних революцій здійснили ефективну модернізацію суспільства і перейшли до розряду індустріально розвинених країн регіону та світу загалом? При цьому необхідно враховувати, що Україна перебуває у стані війни з колишньою метрополією – Російською імперією у формі російської федерації. Для цього потрібна комплексна концепція модернізації усіх сфер життя українського соціуму, і, насамперед, глибока реформа сектору безпеки і оборони. Реалізація зазначених чинників визначає зміст і спрямованість основних засад і пріоритетних завдань модернізації. Передусім реформи мають відбуватися одночасно в усіх сферах українського соціуму. Стрижнем реформ має стати сектор безпеки і оборони, адже від перебігу російсько-української війни залежатиме майбутнє нашої

країни. Відтак, оновлена система призову, продумана конверсія військовослужбовців, створення замкнутих циклів виробництва озброєння та військової техніки на власних промислових фондах тощо – мають стати тим рушієм, який сприятиме відродженню потужного військово-промислового комплексу, а завдяки цьому – реіндустріалізації нашої держави (Чорний, В. С. 2021, с. 171–193). Водночас у результаті військової реформи має виникнути нова модель Збройних Сил України та загалом нові підходи до російсько-української війни.

Кардинальних перетворень потребуватимуть й інші сфери життя українського соціуму. Так, зокрема, у політичній царині, з одного боку, поширення реальної демократії на противагу олігархічної демократії, а з іншого – збільшення централізації, посилення ролі виконавчої влади із одночасною модернізацією законодавчої. Прискорене формування політичної нації та вироблення консолідуючої національної ідеї. Політична нація повинна мати ціннісні підвалини та горизонт прагнень – свій «редактор реальності» світу. Утім, такий горизонт прагнень здатні визначити лише нові лідери із іншим «ландшафтом» свідомості (Жебрівський, П. 2021, с. 214).

У соціально-економічній сфері необхідно встановити соціоекономічну рівновагу суспільства, узгодженість інтересів окремих людей з інтересами соціальних, етнічних, релігійних та демографічних груп і верств населення, зокрема й з інтересами держави. Зазначений процес поряд з іншим має сприяти підвищенню ролі держави, яка під час модернізації має посісти належне їй місце у політичній системі суспільства (Чорний, В. С. 2019, с. 179–194).

Головні умови нових можливостей для українського суспільства мають бути закладені у формулі – «сильна держава, соціальний порядок, дисципліна». З цієї формули витікають доктринальні засади, на яких має будуватися нова українська держава.

За межами даної статті залишається низка питань, які ще потребують вирішення, а саме комплексний аналіз соціального феномену олігархічної демократії в Україні та її впливу на розвиток нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Барг, М. А. (1991). *Великая английская революция в портретах ее деятелей*. М.: Мысль, 397 с.
- Бриггс, Э. & Клэвин, П. (2006). *Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней*: авториз. перевод с англ. А. А. Исэрова, В. С. Нестерова (ред. пер.). М.: Весь Мир, 600 с.
- Жебрівський, П. (2021). *Роздуми*. Дрогобич : Коло, 230 с.
- Клаузевиц, К. (2003). *О войне*. М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica. 864 с.
- Матвеева, Т. Ю. (2017). Французька революція 1789–1794 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, с. 14–17. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/4.pdf [дата звернен.: 14.11.2024].
- Нартов, В. В. (2006). *Історія України з давніх-давен до сьогодні*. Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного Дозвілля”, 352 с.
- Павлів, А. (2011). Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу. *Політичний менеджмент*. № 4, с. 160–169.
- Смолій, В. А. & Степанков, В. С. (1995). *Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет)* (2-е вид., доп., перероб.). К.: Либідь, 624 с.
- Сорокин, П. А. (2008). *Социология революции*. М.: Астрель, 784 с.
- Тарле, Е. В. (1993). *Наполеон*. Мн.: Тривиум, 429 с.
- Чорний, В. (2021). Перспективи розвитку українського суспільства крізь призму праці Л. Кучми “Україна – не Росія”. *Social Development and Security*. Vol. 11, № 6, с. 171–193. DOI: 10.33445/sds.2021.11.6.14.
- Чорний, В. С. (2019). Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 3, с. 179–194.
- Шевченко, Т. Г. (2005). *Кобзар*. К.: МАУП, 472 с.
- Юровская, Е. (сост.). (1990). *Из речи Кромвеля 13 апреля 1657 г. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640–1870)*. М.: Высш. шк., 255 с.

REFERENCES

- Barg, M. A. (1991). *Velikaia angliyskaia revoliutsiia v portretah ieye deiatelei* [The Great English Revolution in portraits of its leaders]. М.: Mysl, 397 s. [in Russian].
- Briggs, E. & Klievin, P. (2006). *Yevropa novogo i noveichego vremeni. S 1789 goda i do nashih dnei* [Europe of the new and modern times. From 1789 to the present day]: avtoriz. per. s angl. (A. A. Iserova, V.S. Nesterova, Trans.). М.: Ves Mir, 600 s. [in Russian].
- Chorny, V. (2021). Perspektivy rozvytku ukrainskoho suspilstva kriz pryzmu pratsi L. Kuchmy “Ukraina – ne Rosiia” [Prospects for the development of Ukrainian society through the prism of the work of L. Kuchma “Ukraine is not Russia”]. *Social Development and Security*. Vol. 11, № 6, s. 171–193. DOI: 10.33445/sds.2021.11.6.14 [in Ukrainian].
- Chorny, V. S. (2019). Ukrainske suspilstvo na suchasnomu etapi: vyklyky i zahrozy [Ukrainian society at the current stage: challenges and threats]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. № 3, s. 179–194. [in Ukrainian].
- Klauzevits, K. (2003). *O voine* [On war]. М.: Eksmo; SPb.: Terra Fantastica, 864 s. [in Russian].
- Matvieieva, T. Yu. (2017). Frantsuzka revoliutsiia 1789–1794 rokiv [The French Revolution of 1789–1794]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, s. 14–17. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/4.pdf [Accessed: 05.12.2024]. [in Ukrainian].
- Nartov, V.V. (2006). *Istoriia Ukrainy z davnih-daven do sohodni* [History of Ukraine from ancient times to the present]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub simeinoho dozvillia”, 352 s. [in Ukrainian].
- Pavliv, A. (2011). Rol Anhliiskoi, Frantsuzkoi ta Rosiiskoi revoliutsii v istorii Yevropy i svitu [The role of the English, French and Russian revolutions in the history of Europe and the world]. *Politychnyi menedzhment*. № 4, s. 160–169. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/pavliv_rol.pdf. [Accessed: 05.12.2024]. [in Ukrainian].
- Shevchenko, T.H. (2005). *Kobzar* [Kobzar]. К.: МАУП, 472 s. [in Ukrainian].
- Smolii, V.A. & Stepankov, V. S. (1995). *Bohdan Khmelnytskii (Sotsialno-politychnyi portret)* [Bohdan Khmelnytskyi (Social and political portrait)] (2nd ed.). К.: Lybid, 624 s. [in Ukrainian].
- Sorokin, P.A. (2008). *Sotsiologhiia revoliutsii* [Sociology of revolution]. М.: Astrel, 784 s. [in Russian].

Tarle, E. V. (1993). *Napoleon* [Napoleon]. Mn.: Trivium, 429 s. [in Ukrainian].

Yurovskaya, E. (comps.). (1990). *Iz rechi Kromvelia 13 aprelia 1657 g. Sbornik dokumentov po istorii novogo vremeni stran Evropy I Ameryki (1640–1870)* [From Cromwell's speech on April 13, 1657. A collection of documents on the history of modern times in Europe and America (1640–1870)]. M.: Vissh. shk. 255 s. [in Russian].

Zhebrivskiy, P. (2021). *Rozdumy* [Reflections]. Drohobych: Kolo, 230 s. [in Ukrainian].

Vitalii CHORNYI

*Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Scientific and Research Centre for Humanitarian Issues
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>*

Serhii IVANENKO

*PhD
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6382-040X>*

THE ROLE OF MILITARY ORGANISATION OF THE STATE IN PREVENTING SOCIAL DISORGANISATION OF SOCIETY (BASED ON THE HISTORICAL EXPERIENCE OF LEADING WESTERN EUROPEAN COUNTRIES)

The article analyzes the events of the social revolutions of the 17th–18th centuries in England and France and the measures taken to stabilise the situation in those societies. It is determined that the English and French revolutions played an important role in the formation of a new type of State, became a serious test of the strength of the legal superstructure left over from previous times. These revolutions destroyed outdated social relations and created favourable conditions for the modernization of society. Not only its immediate final results, but also the entire subsequent socio-economic and political development of the European community depended on the scale and determination of the revolution. It is found that an extremely powerful role during these revolutions was played by the armed forces, which, through military and political interventions, stopped the social disorganisation of societies and achieved social stabilisation.

It is established that after successful social revolutions England and France, carried out effective modernization of societies and moved to the category of industrially developed countries of the region and the world. Based on the above, the author substantiates the doctrinal principles on which the modern Ukrainian state should be built. They are aimed at forming a community of wealthy, self-sufficient citizens with a developed sense of dignity and optimism, which, in turn, is a code for overload and a new way of creating a Great Ukraine.

Keywords: *social revolution, russian-Ukrainian war, experience, military-professional competence, stabilization.*